

ÖRÖKSÉG

Mi is egy vagyunk a Kárpát-medence népei közül...

BLAZOVICH LÁSZLÓ ÉS KRISTÓ GYULA
MILLECENTENÁRIUMI BESZÉLGETÉSE

BLAZOVICH LÁSZLÓ: Immáron közel 35 éve az első évfolyam voltunk, akikkel kezdő tanársegédként foglalkoztál, magam pedig első szakdolgozód, és a tanár-tanítványi kapcsolatunk azóta nagyon sok esetben szakmai munkakapcsolattá vált, így végig kísérhettem pályád alakulását, amely számos más teljesítmény mellett 65 könyvet és több száz cikket eredményezett. Igen termékeny, mennyiségét nézve jókai méretű munkásságod során műveid mintegy egyharmadát a magyar őstörténetről és a honfoglalás koráról készíted. Ilyen módon pályád második felére tudományos vitákban megméretett, határozottan kialakult véleményt formáltál a honfoglalás és kora minden felmerült kérdésében. Tegyük hozzá, hogy a témakörben felvetődött kérdések közül mindegyik vitás máig is. Közülük teszek fel néhányat az alábbiakban.

Az írásbeli források hiánya miatt minden nép története, a miénk is, mítoszok és legendák ködébe vész. Nehéz megfogni egy-egy etnikum kialakulásának körülményeit. Oly nagy kérdésekre sem könnyű választ adni: bizonyos időszakokban e népek milyen társadalmi formában éltek? Így áll a dolog honfoglaló őseinkkel is. Vajon nomádok, félnomádok vagy földművelők voltak a Kárpát-medencébe érkező elődeink? A kérdés közel sem egyszerű, hiszen a történelem során nemcsak nomádok lóháton, hanem földműves népek is, mint például a minket e tájon megelőző szlávok, vándorlásra adták fejüket, bizonyára gyalogosan.

KRISTÓ GYULA: A szakirodalomban valóban mindhárom lehetőség felmerült, ha nem is egyenlő súllyal. A 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben nem kételkedtek a kutatók abban, hogy a honfoglaló magyarok nomádok voltak. A forrásokból kiolvasható tanúság mellett ez szorosán összefüggött azzal is, hogy az 1100 évvel ezelőtti időkben a nomád képviselte az erőt, a szervezettséget, a nomádra fel lehetett nézni, büszkének lehetett rá lenni. Még talán az is szerepet játszott ebben, hogy bizonyos magyar közvélekedéseknek inkább imponált a harcias és hódító törökökkel fennállt kapcsolat, mint a kissé lesajnált „halzsiros atyafiság”, a kevésbé előkelő finnugor rokonság. A 20. század 30-as-40-es éveiben kezdett gyors ütemben terjedni az a felfogás, hogy a magyarok félnomádok voltak (azaz állattenyésztésük mellett immár számottevő volt a földművelésük), sőt néhány kutató kifejezetten letelepült népnek látta és láttatta a honfoglaló magyarságot. Bár természetesen megkíséreltek adatokat is felsorakoztatni e felfogás mögé, de a motivációban ismét nagy szerepet játszottak tudományon kívüli – különböző indítékokból fakadó – megfontolások. Közben ugyanis kiderült, hogy a nomadizmus zsákutca, s a felszín csillogása ellenére sem igazán kifizető „fejlődésképtelen, megrekedt” nomád ősökkel „büszkélkedni”. Ingerelte a magyar közvéleményt, hogy az utódállamok írástudói gyakorta emlegették a honfoglaló ma-

gyarokat, mint nomád hordát, akiket az igazi („előremutató, progresszív”) kultúra elemeire, mindenekeelőtt a földművelésre és az államszervezetre éppen az ő szláv őseik tanították meg. Elrettentően hatott e kor magyarjai nomád voltának vállalásában az a felismerés, hogy a nomádok kis létszámúak, vagyis ha a honfoglaló magyarok nomádok lettek volna, akkor nehézségbe ütközött volna nyelvi-etnikai fennmaradásuk megmagyarázása. Egy nagy létszámú honfoglaló magyarság feltételezése viszont kötelezően írta elő azt, hogy az – mint az elméletet nyelvészeti vonatkozásban megalapozó Kniezsa István írta 1938-ban – „nemcsak mint uralkodó felső réteg telepedett rá az őslakókra, hanem már az őshazából nagyszámú finnugor nyelvű magyar szolgaréteget kellett magával hoznia, amely aztán az itt talált meghódított szolgaréttel összekeveredve azt teljesen felszívta magába”. Vagyis napirendre került a szociálisan tagolt, erőteljesen rétegzett honfoglaló magyar társadalom képének megalkotása. Mivel pedig rövidesen a marxista történet szemlélet uralmának évtizedei következtek el, amikor kifejezetten előnyösnek bizonyult az osztályviszonyok minél kifejtettebb jelenlétének bizonyítása egy-egy népnél (már csak az osztályellentéteket a történelem hajtóerejeként el nem ismerő burzsoá történetírással szembeni küzdelemben is), immár aligha csodálható, hogy egyre rétegzettebb, már-már szinte feudálisan fejlett szintet „ért el” a honfoglaló magyarság. Ennek az lett a következménye és egyszersmind ára, hogy a Kárpát-medence letelepült népességre valló sírleletei magyarrá minősültek át, a bennük eltemetettek alkották a szinte szolgai állapotba süllyesztett magyar köznépet (szolgáltatónépet), a lóval együtt eltemetettek pedig a magyarság katonáskodó középrétegét és elitjét. Ennek folyamányaként minden kárpát-medencei régészeti lelet magyarrá vált, azok a népek, akik itt éltek (írott, nyelvészeti és más források tanúsága szerint itt kellett élniük), a régészeti horizont és az onnan kisugárzó történeti nézőpont számára láthatatlanná, megfoghatatlanná váltak, eltűntek. Nincs itt helye most a részletes érvelésnek (ezeket elvégeztem több tanulmányomban és könyvemben az elmúlt néhány évben), csak a saját magam által megállapított végeredményt mondhatom el: a honfoglaló magyarok nomádok voltak. Ezt bizonyítja, hogy nincs olyan megbízható és egykorú írott forrás, amely ne ilyenként ábrázolná, vagy – ami még sokatmondóbb – ne ilyenként nevezné meg őket. Ebből viszont az következik, hogy át kell értékelni az elmúlt évtizedek régészeti minősítéseit. Magyar népességhez köthetőnek a 10. század közepéig, második harmadáig csak a lovastemetkezéses sírokat lehet tekinteni, a letelepült népességre valló sírokat a kevert etnikumú őslakosság (szlávok, avarok, onogurok) hagyatékának kell tartani, s csak 955/970 után – amikor egyre több magyar kényszerült felhagyni a lovasnomád életformával – lehet számolni a köznépi temetőkből származó magyar részesedéssel.

B. L.: A társadalmi állapot milyensége mellett egy nép életében a mennyiségi tényezők is nagyon fontosak. Vajon hányan érkeztek Arpáddal annak idején az új hazába. Ismeretes a kutatók álláspontja, amely szerint 70 és 500 ezer közé teszik a betelepülők számát. Tudomásom szerint e tekintetben mindössze egy, nem egészen megbízható adatunk van. Dzsaháni nyomán Ibn Ruszta és Gardizi a magyarok fejedelméről azt írta, hogy két tömény, azaz 20 ezer ember élén vonult hadba. Miből fakad a becsült adatok közötti oly nagy, több mint hatszoros különbség. Lehetséges lesz-e ezen kérdéskörben egyezsége jutnia a kutatásnak?

K. GY.: A honfoglaló magyarok lélekszámának megállapításához valóban csak egyetlen támpont áll rendelkezésünkre, Dzsaháni 880 körüli lejegyzése, amely 20 ezer

lovasról szól. Ez a nomád hadszervezési elvnek megfelelően – amely tizedekből, századokból ezredekben épült fel – két töménynek (tízezrednek) felel meg, mivelhogy a *tömény* szó tízezret jelent (ebből a szóból ered a *töméntelen* melléknevünk, amelynek jelentése nagyon sok, rengeteg). Én egy forrás hitelét csak akkor vonom kétségbe, ha arra igen nyomós indokom van. Ilyennel a magyarokra vonatkoztatott 20 ezer lovaszt illetően nem rendelkezem. Az, hogy a fejlettebb és erősebb kazárok csak 10 ezer lovaszt tudtak kiállítani, nem ellenérv. A magyar és a kazár hadszervezet a 9. század végén ugyanis nem azonos alapon állott, a kazároknál a haderő egy részét tették csak ki a „népi harcosok”, másik része hivatásos katona (zsoldos) volt, s ráadásul a 10 ezres kazár sereg nem foglalta magában a kazároknak engedelmessé – időről időre változó létszámú, de mindenkörön jelentős számú – katonai segédnépeket. Ezekkel a kazár haderő nemcsak elérte, hanem meghaladta a 20 ezer főt. A magyarokkal kapcsolatban említett 20 ezer lovas viszont már a magyarok csatlakozott katonai segédnépe (a kavarak vagy kabarok) katonai kontingensét is tartalmazta. Ha a hét magyar és a három kavár törzs arányát vetítem rá a 20 ezer lovasra, akkor 14 ezer magyar (még pontosabban: a Hétmagyar törzsszövetségbe való) és 6 ezer kavár harcos adódik. A 20 ezres sereglétszám tehát reálisnak tekinthető. Hogy miért jutnak kutatók ugyanebből az egyetlen adatból merőben eltérő következtetésre, az szoros kapcsolatban van az előző kérdéssel, illetve az arra adott válasszal, azzal, hogy nomádok voltak-e a magyarok, illetve a honfoglalás korára már félig vagy szinte egészen letelepültek. Ha ugyanis egy nép nomád, akkor rá érvényes az a nomád hadszervezési elv, miszerint minden felnőtt férfi egyszerűen katonáskodó réteg még nincs. Ez azzal kapcsolatos, hogy a nomád mindennapi munkája során, miközben legelőről legelőre kíséri állatait, lényegében állandóan kapható és kész a legelő védelmében harcba, illetve hogy a nomád bizonyos javakhoz, amelyek saját társadalmát nem tud előállítani, csak kereskedelem vagy – annak megghiúsulása esetén – háború révén juthat hozzá. A nomád tehát született katona. Ebből következően egy nomád népesség – átlagos értéket véve – minden ötödik tagja felnőtt, fegyverképes férfi, azaz egyszerűen katona. Eszerint 20 ezer lovas mögött legfeljebb 100 ezres létszámú társadalmat képzelhetünk. Ebből – megint csak a törzsek számával arányított lélekszámként – 70 ezer magyarra (Hétmagyar törzsből) és 30 ezer kavarra gondolhatunk. Ezt az álláspontot képviselem én. Aki viszont félig vagy egészen letelepült magyar népességgel számol a honfoglalás korában, azaz más minőségűnek, nagyrészt földművelőkből állónak tekinti a magyar társadalmat, amely már nem készítette minden felnőtt férfi tagját hadakozásra, ott a társadalom nem minden ötödik, hanem csak minden huszonötödik tagja tekinthető (hivatásos) katonának. Márpedig 20 ezres létszámú katonaság ilyen társadalmi kép fennállása esetén 500 ezres nagyságú lélekszámot tételez fel. Egyebek mellett tehát a népességi viszonyok megállapításához is fontos annak ismerete, hogy milyen életmódot folytattak, hogyan éltek a honfoglaló magyarok. Úgy tűnik azonban, nincs örökös pathhelyzet, amely kizárná a kérdés döntésre vitelét. A megoldást azonban nem az írott forrásoktól kell várunk, hanem más természetű adatoktól. Már is érdemben szólt hozzá a lélekszám (és ezen keresztül közvetett módon az életmód) kérdéséhez az embertan. A legfrissebb, Éry Kinga nevéhez fűződő megállapítás szerint „a honfoglalók és az Árpád-kori népesség embertani jellege összességében nem azonos, ebből következően az Árpád-kori népesség jelentős része nem tekinthető a honfoglalók leszármazottainak. Valószínű tehát, hogy az Árpád-kori lakosság egy része már a magyar honfoglalás előtt a Kárpát-medencében élt”. Ez azt je-

lenti: olyannyira kevesen voltak – legalábbis az itt élt (magyarnak semmiképpen sem tekinthető) őslakosokhoz viszonyítva – a honfoglaló magyarok, hogy a következő évszázadok embertani arculatának sajátos vonásait a Kárpát-medencében nem az ő lezármazottaik határozták meg. Még egy területen látszanak a körvonalai annak: egy újabb tudomány lesz rövidesen abban az állapotban, hogy érdemben beleszóljon a szóban forgó kérdés megválaszolásába. Ez a régészet. Makkay János azt vetette fel, hogy amennyiben 500 ezer honfoglaló magyarral számolnánk, négy emberöltő alatt, amíg tartott a pogány temetkezés divatja (895–997), ez 2 millió (nemzetségenként 40 ezer) sírt jelentene – az őslakosok nélkül –, márpedig „ennyi igazi honfoglalás kori sírra számítani alighanem naivság lenne”, vagyis radikálisan csökkenteni kell a honfoglaló magyarság feltételezett félmilliósi lélekszámát. Makkay szerint egy törzsre 10 ezer ember jutott, vagyis szerinte a magyarok hét törzse 70 ezer embert foglalt magában. Úgy tűnik tehát, elindultunk egy egységes álláspont kialakítása felé, jóllehet attól még igen csak messze vagyunk.

B. L.: Ha valóban 100 ezer körül mozgott a Kárpát-medencébe érkező magyarok (még pontosabban: magyarok és csatlakozott segédnépeik) száma, miként maradt fenn a magyar nyelv, hiszen a tájék nem volt lakatlan? E tekintetben is becsült adatokról lehet szó, ám 100 ezernél jóval többen lakhattak a Duna-Tisza mentén. Csak összehasonlításképpen, Alföldi Géza professzor úgy véli: a Római Birodalom utolsó időszakában Dalmácia és Pannónia népessége 2 millió körül mozgott. Ha feltételezzük, hogy Dalmáciában többen éltek, Pannóniára akkor is népes lakosság jut. Miként magyarosodtak el az itt élt szlávok, és a mi közelebbi régiókban élt avarok? Lehetséges-e, hogy ez utóbbiak nagy társadalmi mimikriájukban előbb szlávok, majd magyarok lettek, átvéve e népek nyelvét? Megmaradhatott-e valamiféle identitásuk legalább egy ideig? A viszonylag kis számú honfoglaló feltételezése nem támogatja-e a kettős honfoglalás elméletét, amely szerint a már itt élt késő avarok gyakorlatilag magyarok voltak? Így számukat a beérkezőkkel együtt kell vennünk, és a helyzet ekképpen egészen másként fest.

K. GY.: Hogy mennyien éltek a Kárpát-medencében a magyar honfoglaláskor (akiket a magyarokhoz képest „őslakóknak” tekinthetünk, jóllehet csak néhány évtizeddel vagy két-három évszázaddal előzték meg a magyarokat, azaz valóban nem ősidők óta laktak itt), nem tudjuk. Merőben becslés alapján magam arra jutottam, hogy legalább 150, legfeljebb 250 ezren lehettek, azaz másfél-szeres, illetve két és félszeres számbeli túlsúlyban voltak a magyarokhoz képest. Néhány évtizeddel ezelőtt még a legtöbb kutató lakatlan vagy gyéren lakott területnek vélte a Kárpát-medencét a honfoglalás pillanatában, viszont ma már kevesen kételkednek abban, hogy az avarok tömegei túlélték az Avar Birodalom bukását, hogy – főleg a földrajzi nevek tanúsága alapján – igen jelentős szláv népesség lakott itt (sőt alkalmasint a túlélő avarok egy része is elszlávosodott a 9–10. század folyamán), valamint hogy újabb kutatási eredményként onogurokkal is számolhatunk a térségben, egyéb más kisebb létszámú etnikumok (németek, talán gepidák stb.) mellett. A magyar nyelv megmaradását több körülmény együttes hatása indokolja. A honfoglaló magyarok nomád voltukhoz képest igen sokan voltak. Az itt talált etnikumok nem egyetlen nyelvet beszéltek, hanem több nyelv között oszlott meg az őslakók számbeli túlsúlya (szláv, török, német). Ez a – döntően már letelepült, földművelő – népesség egymástól elszigetelten élt. A magyarok hódítóként jelentek meg, adóztatták, szolgáltatásokra kényszerítették az itt élőket. Az úrként fellépő magyarok kis csoportjaival alávetett kis csoportok álltak szemben.

(Vagyis csak papíron létezett olyan képlet, hogy kevés magyar találkozott sok őslakóval.) Ez utóbbiaknak több érdekük fűződött ahhoz, hogy megtanulják uraik nyelvét, mint a frissen bejöttnek arra, hogy ők váltsanak át szláv (vagy esetleg török) nyelvre. Miközben az őslakók jelentős tömegénél hosszabb idő után megtörtént a nyelvcsere, a hódító magyarok is sok-sok szót átvettek a szlávok, illetve a törökök nyelvéből. Az a körülmény, hogy ma már jónéhányan – köztük magam is – kis lélekszámú honfoglaló magyarsággal számolunk, nincs hatással a kettős honfoglalás soha nem igazolt elméletére. Ezt tudniillik kizárólag adatokkal és nem különféle logikai kombinációkkal lehet (ne) és kell(ene) bizonyítani. A magyar nyelv fennmaradása nem matematikai mennyiség, hanem a fentebb vázolt társadalmi-uralkodói viszonyok függvénye. Az igazi rejtély nem is az, hogy a Kárpát-medencében a honfoglalást követően miként tudta fenntartani nyelvét egy 70 ezres magyarság, hanem az, hogy az ugor népközösségből való kiválás után a honfoglalásig eltelt 1500 év alatt hogyan sikerült ez. Ami mármost a Kárpát-medencei elmagyarosodást illeti, ennek ütemére közszavaink alapján nem vonhatunk le következtetéseket, de a helynevek valamelyest eligazítanak ebben. A veszprémi oklevélben, amely 1000-et megelőzően, Géza fejedelem korában keletkezett, még egyetlen magyar (finnugor) eredetű helynév sincs, mintha nem is magyarországi iratról lenne szó; ezzel szemben a tihanyi alapítólevél 1055-ből már szép számmal mutatja a magyarok aktív szerepét a helynévadásban. Az elmagyarosodás tempója területenként eltérő volt. Ott, ahol nagyszámú magyarság élt, gyorsabban megtörtént, viszont magyarok által gyérebben lakott vidékeken roppant elhúzódott, vagy meg sem történt. Például a 13. század első felében a Dél-Erdélybe beköltöző románok a helyneveket közvetlenül a szlávoktól vették át (míg Észak-Erdélyben a magyaroktól), mutatva azt, hogy a Marostól délre jelentős szlávok maradtak fenn a honfoglalás utáni évszázadokban. A Felvidék északi peremén pedig az elmagyarosodás egyáltalán nem is ment végbe. A magyarság nyelvi-etnikai értelemben soha nem tudta kitölteni a teljes Kárpát-medencét. Hogy volt-e ezeknek a honfoglaláskor már itt élt, illetve itt fennmaradt idegen ajkú népeknek identitástudatuk, Perényi Józsefet kell egyetértően idéznem: „Éltek Magyarországon nagy számban nem-magyarul beszélő népek is. Vajon volt-e ezeknek is nemzeti öntudatuk, s ha igen, milyen lehetett az? Erre én felelni, sajnos, nem tudok.”

B. L.: A honfoglalással kapcsolatosan nem kerülhető meg az itt élt népek és hatalmi alakulatok kérdésköre sem. Józanul közelítve a témához a magyar honfoglalás mindenképpen az ekkor már itt élt népek rovására történt, jóllehet számukra csak az adóztató kilétének változásában nyilvánult meg a hatalmi váltás. Más a helyzet a hatalmat ekkor gyakorlók esetében. Mint ismeretes, az akkor itt élők utódai sem tekintenek örömmel őseink betelepülésének tényére. Ezt nemcsak a múlt századbeli történészeik fogalmazták meg, mint például a cseh František Palacky, aki a szlávok legnagyobb tragédiájának tartotta a magyarság beköltözését. Már a 16. század első negyedében alkotott Ludovicus (Crijević) Tubero sem feledkezett el megemlíteni, hogy egyesek szerint a Kárpát-medencébe érkező magyarok szétválasztották a szlávokat, azaz a déli és északi szlávokat. A századforduló környékén alkotó történészeink a szerzött nacionalizmussal vádolták e kitételért.

Ma hogyan közelítjük meg a feladványt?

K. GY.: Erre egyszerű a válasz. A honfoglalásnak a tényei objektívek, magának az eseménynek a magyarázata vagy – ahogy ma divatos szóval szokták mondani – „üzenete” szubjektív. Sürgősen szögezzem le: a honfoglalásnak nincs egyetlen, méghozzá

objektivizált „üzenete”. Mást „üzen” a magyarnak, mást a szlováknak vagy a román-nak. Mást „üzen” a művelt magyarnak, mást az iskolázatlannak. Mást a fiatalnak, mást az öregnek. Mást annak, akit megérintett a haza érzése, megint mást annak, aki mentes maradt ettől az érzéstől. Erre szoktam azt mondani: a történelemnek nincsenek – legalábbis objektív értelemben – üzenetei, a történelem nem „üzengetős” műfaj. Tudomásul kell venni, hogy a honfoglalás nem európai, nem kárpát-medencei közös ünnep. A millicentenárium a magyarság ünnepe. Ausztria az idén ünnepli a maga millenniumát. Erről Magyarország – természetesen – úgyszólván nem vesz tudomást. Miért is venne? Az volt a baj, amíg Magyarországon és egy sor más kelet-közép-európai országban 1917. november 7-ét „saját” ünnepként ülték meg (illetve még pontosabban: megkövetelték, hogy „saját” ünnepként üljék meg), nem is lett igazán soha saját ünnep, a tömeg számára mindig megmaradt idegennek. Olyan ez, hogy a szomszéd születésnapját, házassági évfordulóját sem nekünk kell megünnepelnünk. De nem is szabad emiatt gyalázkodnunk. Méltósággal kell tudomásul vennünk, hogy a szomszéd ünnepel, s ha a viszony jó köztünk, mi is gratulálunk (de attól az ünnepet még nem tekintjük sajátunknak), ha meg rossz a kapcsolatunk, nem tekintjük az ünnepet alkalomnak, hogy a viszonyt tovább rontsuk.

Ennyi.

B. L.: Mindenesetre valóban nem lehettünk kedvelt jelenség a korabeli Európa számára, mert őseink kedélyesen kalandozásoknak nevezett kirándulásai – te is pontosan számba vetted őket – valójában mégiscsak rablóhadjáratok voltak. Velük nemcsak közvetlen szomszédaitak zaklatták, hanem az íjas-szablyás lovasok egészen Spanyolországig eljutottak. Hogyan látod a kalandozások ügyét?

K. GY.: Én a kalandozásokat egyfelől olyan eurázsiai jelenségnek tekintem, amelyen a legtöbb nép keresztülment: germánok, hunok, szlávok, avarok, arabok, vikingek, magyarok. Miért szégyellnék magukat a szlávok, hogy a Visztula mellől a Peloponnészoszi-félszigetig, az arabok, hogy Arábiából a francia földig, a vikingek, hogy Skandináviából Szicíliaig vagy Kijevig eljutottak. Olyan lázas állapot ez, amelyért a „beteg” a legkevésbé sem tehető felelőssé. Legfeljebb a „vírus”. De mivel ezt a „vírust” szinte minden nép megkapta, sok szemrehányivaló nincs. A megtámadottak, a kárvalottak, persze, méltatlankodtak, zúgolódtak, de elődeik vagy utódaik sem jártak el másként. Sokkal fontosabb azt tudni, hogy mi ez a „vírus”. Ez a társadalom sajátos válságjelensége. A társadalom rádöbben arra, hogy problémáit meg kell oldania, ezt külföldiek, közeli és távolabbi szomszédai rovására kísérli meg, s így felértékelődnek a katonai erények. A válság valójában nem egy foglalkozási ág vagy egy társadalmi csoport válsága, hanem az egész társadalomé. A rétegződő társadalomban nyíltan különböző érdekek feszülnek egymásnak. A gazdagok még gazdagabbak akarnak lenni, az elszegényedők nem akarnak lesüllyedni. Ezt a feszültséget hosszabb-rövidebb ideig maguk a kalandozások csillapítják. A zsákmány- és fogolyszerzés egyelőre mindkét érdeket kielégíti: az előkelő tovább gazdagodik, a lesüllyedő felszínen marad, nem süllyed tovább. A különbségek nem nőnek (de nem is csökkennek) közöttük. Ameddig dől a zsákmány, a rendszer működik is. Amikor azonban a katonai sikereket kudarcok váltják fel, vége maguknak a kalandozásoknak (vagyis a zsákmány- és fogolyszerző akcióknak). A szőnyeg alá söpört, idegen színterekre átvitt, de meg nem oldott problémák elemi erővel törnek elő. Napirendre kerül az állam (illetve annak új formája) megteremtése. Másfelől azonban a különböző népek kalandozásai – a fellelhető egyetemle-

gesség mellett – sajátos, egyéni szint is kaptak. Nemcsak abban, hogy voltak gyalogos (szláv), tevés (arab), hajós (viking), lovas kalandozások (amilyen a hun, az avar, a magyar), hanem főleg abban, ami meghatározta e formákat, vagyis a sajátos életviszonyokban. A vikingek rossz talaj- és éghajlati adottságú területekről, Skandináviából indultak, maguk mozgékonyak, hajóik gyorsak voltak, akcióik térbeli korlátozás nélkül eleve a honszerzés, a jobb körülmények közé kerülés célzatával indultak. Ezzel szemben a lovasnomádok csak oda és odáig mentek, ahol és ameddig legeltetésre alkalmas fű várta őket, illetve lovaikat. A lovasnomádok azonban nem csupán saját magukat, hanem legtöbbször lovaikat is idegen társadalmakkal akarták eltartani, mivel portyáikra magukkal vitték a lovakat, egészen pontosan: katonai akcióikat lovon bonyolították le, de minden hadjáratukba a hátsólovakon kívül nagy számban vittek tartaléklovakat is. Kivált érvényes ez a honfoglalás utáni évtizedekre, amikor a magyarok – beszorulva a nomadizálásra etelközi méreteken alkalmatlan (mert kicsiny és vizek járta) térségbe – fokozottan szorultak rá a nyugati és délkeleti gazdagabb szomszédaitól elragadható zsákmányra, de mivel ott már sztyeppés területek nem voltak, minden esztendő végén vissza kellett jönniük a Kárpát-medencébe, hogy rövid, kéthónapos pihenő után, már a tél közepén újra elinduljanak az újabb kalandokra, az újabb zsákmányokért. Egészen addig, amikor elérkezett az idő, hogy a megsemmisülés kockázata nélkül már el sem indulhattak. Ez jött el 955-ben, illetve 970-ben. Ezt követően a magyaroknak immár maguknak és bent a Kárpát-medencében kellett a feszítő ellentéteket megoldaniuk. Német hatásra – a magyar nomádállam (a korábbi idők magyar politikai uralmi szervezete) lebontásával – ekkor következett el a Szent István-i, új alapú államszervezés ideje.

B. L.: Ha a honfoglalásról beszélgetünk, nem kerülhetjük meg, hogy ne ejtsünk szót Anonymus *Gesta Hungarorum*-áról. Ismert a műfaj, amelyben írt, ismert művének múlt századi reneszánsza. Ma már kutató generációk áldozatos munkája nyomán szét tudjuk választani a mű használható és a mesék birodalmába tartozó adatait. Magam úgy érzem: jóval sivárabb lenne honfoglalásképünk, ha Anonymus nem tett volna számunkra szívességet művének megírásával. Ma hogyan tekintünk az anonymusi műre?

K. GY.: Anonymus 315 évvel a honfoglalás után írta művét. Ez annyi, mintha ma valakinek – úgyszólván könyvtár nélkül – az 1680 körüli időket kellene feldolgoznia, mondjuk azt az eseményt, hogy Budát és az országot miként és kik szabadították fel a hosszú ideig tartó török uralom alól. Már csak ezért is feltehető, hogy Anonymus nem forrása a magyar honfoglalásnak. Anonymus a honfoglalást alkalomnak tekintette arra, hogy két dolgot elkövesse. Egyrészt a formálódó magyar nemzet számára akarta megalapozni történeti tudatát, ami nélkül nincs – még a középkorban sem – nemzet. Másrészt állást akart foglalni saját kora kérdéseiben, de ezt visszavetítve a régmúltba, történeti – vagy inkább áltörténeti – díszletek között tette meg. Nagyon sajátos, hogy Anonymus egyetlen kortárs külföldi szereplő nevét sem ismeri; hiába keresnénk gesztájában a magyarokkal szövetkező Bölcs Leó bizánci császár, a magyarok ellen harcoló Simeon bolgár uralkodó, a frank Pannóniát védő Braszlav, ez utóbbi főnöke, az éppen 896-ban császári trónra emelkedett Arnulf vagy a Kárpát-medence északnyugati szegélyén egymással marakodó Szvatopluk fiak nevét. Ezzel szemben olvasunk a honfoglalók ellenfeleiként Laborcról, Salánról, Ménmarótról, Gyaluról, Zoborról, Galádról, a Kárpát-medence honfoglalás kori népeiként csehekről, rómaiakról, vlachokról (románokról). Megannyi anakronizmus. A személyeket helynevekből keltette életre, a nép-

nevek esetében pedig a saját korában Magyarországgal szomszédos népeket helyezte be a Kárpát-medencébe (ahol a rómaiak a Német-római Császárság alattvalóit jelentik). Jellemző, hogy Anonymus annyira nem volt tájékozott a 900 körüli idők viszonyait illetően, hogy a honfoglalással egykorú forrásában, Reginónál olvasható „karantánok, morvák” szókapcsolatot „murai karantánok”-ra torzította. Morvákat egyáltalán nem ismert, viszont karantánokat saját korából igen, akiknek földjén átfolyt a Mura folyó. Márpedig aki a magyar honfoglalásról szólva nem tud a morvákról, aligha tarthat hiteltre igényt. Úgyszintén nem tudott a magyar honfoglalás kapcsán a besenyőkről sem, akik nélkül szintén nem lehet megbízható módon írni az eseményről. Anonymus kézben tartotta Regino krónikáját, olvashatta is ott, hogy a magyarokat a honfoglalást megelőzően (annak közvetlen előzményeként) besenyők űzték ki szállásaikból, de nemzeti büszkesége nem engedte, hogy ezt átvegye onnan. Kölcsönözte viszont Reginótól azt a híradást, hogy a magyarokat túlnépesedésük bírta rá új haza megszerzésére. E megjegyzés azonban Reginónál egy 8. századi történetírótól való, s eredetileg nem a magyarokra, hanem a langobardokra vonatkozott. Úgyszintén hiteltelen az a megjegyzése, hogy a honfoglaló magyaroknak a Kárpát-medence birtokbavételéért kun, bolgár és vlach (román) segédcsoportokkal kellett harcolniuk. E három etnikum a történelem során első ízben 1186-ban (tehát Anonymus korában) került egymás mellé, mint az akkor létrejött második bolgár cárság alkotóelemei. Anonymus tehát tényszerűen igazolható módon nem forrása a honfoglalásnak. Teljes egészében azonban mégsem ítélnék értéktelenné művét, hiszen népmondákat, nemzeti hagyományokat is felhasznál munkájában, s azok alkalmasint a valóság egy-egy – eredeti értelmét már többnyire elvesztett, átértelmezett – elemét megőrizhették. Egész Anonymus-kutatásunk sarkköve, hogy a történeti hitel szempontjából értett nagyszámú ocsút a néhány szem tiszta búzától elválasszuk.

B. L.: A Kárpát-medencébe érkező magyarság a síkvidéki területeket szállta meg. Régiókat is elfoglalta az első hullámban, és azóta a magyar „szállásterületek” centrumához tartozik. Hitelt adhatunk-e az anonymusi tudósítás vidékünkéről szóló valamelyik leírásának? Gondolok a Salán vezér elleni ütközetre, a szeri országgyűlésre vagy az Ajtony „birodalmáról” szóló történetekre.

K. GY.: Engedd meg, hogy most szerepet cseréljünk. Neked jelent meg a közelmúltban az „Árpád előtt és után” című tanulmánykötetben egy írásod „A honfoglalás a csongrádi régióban” címmel. Úgy gondolom, erre a magad által feltett kérdésre Neked kell válaszolnod. S hogy Neked sem legyen egészen könnyű dolgod, még egy kérdéssel megtoldom ezt. Te, aki a középkornak inkább a későbbi szakaszával foglalkozol, miként látod: az „országos történelem” itt most előkerült kérdései mennyiben vannak jelen a helytörténetírásban? Más szavakkal: nagy-e a távolság az országos események és azok helyi lecsapódása között eredményekben, módszerekben egy olyan, nem kifejezetten regionális – de a régió szintjén mégis megragadható – téma esetén, mint amilyen a honfoglalás?

B. L.: Kérdésed első felének megválaszolásakor nem hagyhatom figyelmen kívül azt, amit Anonymus művéről az egészet illetően mondtál. A szerző olyan műfajban készítette írását, amely egyáltalán nem kötelezte hiteles, megtörtént események megfogalmazására. Munkájában a valóst és valótlant azonban rendkívül ügyesen ötvözte. Kedvelt eljárásai közé tartozott például az, hogy létező helynevek jelentéséből kiindulva szép meséket kerekített ki. Ilyen a szeri „országgyűlés” története is. A magyar nyelv

alapszókinchéhez tartozó 'szer' több jelentésű szó. Jelentései közül az egyik emberek lakóhelyét jelöli. A település, a későbbi Szer mezőváros neve ebből származott. Anonymus ugyanakkor ismerte a 'szerét ejteni', azaz elrendezni szókapcsolat jelentését is, és ebből kiindulva írta le az ország ügyeinek elrendezéséről szóló történetét. Egyébként, ha kicsit is engedünk a szerző csábításának, könnyen tévútra juthatunk történeti megítélésével kapcsolatosan. Közvetlen vidékünkéről például Szeren kívül említi a Vársárhely mellett a Tisza mindkét oldalán fekvő Körtvélyest, a Szenteshez közeli Bódi (Böldi) révet, Alpárt, a Kórógy-eret és Szarvashalmot, a mai Szarvas középkori elődjét. Sokan úgy gondolnák, hogy aki ennyi adatot ismer, annak az írása valóságról szól. Az említett helynevek a középkor óta léteznek. Hogy pontosan mikor keletkeztek, nem ismeretes. Mindenesetre a kevésbé vájtfülűek számára a történeteket hitelesítő tényekként hatnak. A példákat tovább lehetne folytatni, ám térjünk a kérdés második felére. Az anonymusi mű esete is mutatja az „országos történelem” és a helytörténetírás szoros összefüggéseit. Országos, sőt európai kitekintés nélkül a helytörténetírás sem művelhető magas szinten. Csak széles látókörű, mély ismeretekkel rendelkező tudós képes jól eligazodni a helytörténet által felvetett kérdések között, és tudja a forrásokat megfelelően elemezni. Ma már ismerjük ugyanis az egyes régiók történetének különbségeit az országos történeten belül. Mint ismeretes, másként alakultak a honfoglalás eseményei a Dunántúlon (Pannóniában), mint az Alföldön, vagy az ország más vidékein. Az utóbbi már évek óta magyar uralom alatt állt, mikor a Duna másik oldalán még a frankok tartották kezükben a főhatalmat, és talán nem is gondoltak arra, hogy néhány év múlva e terület népe is a magyaroknak engedelmessé válik. A helytörténésznek éppen az országos trendektől nemegyszer eltérő eseményekre kell rámutatnia, és ezzel gazdagíthatja a történetírást. Erre kissé elkanyarodva a honfoglalástól későbbi példákat említek. Az ország többi része mit sem tudott még a török elleni harcokról, amikor Temesvár a 15. század elején már a végvár szerepét töltötte be. A 16. század végén a 15 éves háború idején vidékünket a krími tatárok teljesen pusztává tették. A soproni Faut Márk ugyanezen időben naplójában fő gondjaként a rossz szőlőtermés fölött kesereg. Nem érdekelte a tőle messze eső vidékek és azok népének sorsa. Az országos történelmen belül tehát egyes régiók története egészen másként alakult, mint a többié. Nem volt más a helyzet a honfoglalás korában sem. Összefoglalva: módszerét illetően kevés a különbség a kisebb és nagyobb területi egységek történetírása között, a két műfaj pedig kiegészíti egymást az eredményeik kölcsönös felhasználásával.

K. GY.: És ha már szerepet cseréltünk, még egy kérdésem lenne, amit Te – aki bizonyos értelemben jobban távolságot tartasz a honfoglalástól és a millicentenáriumtól, mint én – feltételezhetően nálam jobban meg tudsz válaszolni. Nem is egy, hanem két (vagy három) kérdés ez. Hogyan látod, mennyiben vitte előbbre a jubileumi 1996. év a honfoglalás és kora tudományos igényű, jobb megismerését? Miként vélekedsz, keltett-e jelentős hullámokat a magyar társadalomban a millicentenárium, közelebb hozta-e az embereket ahhoz, hogy valamivel többet tudjanak meg múltunk e fontos eseményéről?

B. L.: Kérdésed telitalálat, mert a millicentenárium utolsó negyedében járva már megpróbálhatjuk a válaszadást. A szaktudományos eredmények még olyan sok embert érdeklő témában is, mint a honfoglalás, számos csatornán és szinten folytatott közvetítés által jutnak el a társadalom különböző rétegeihez. A sok ismeretnek, amelyek elhangzottak, még érniük kell az emberekből. Különösen ma, amikor a napi lét-harc mellett társadalmunk legnagyobb része nem ér rá foglalkozni efféle kérdésekkel,

és emésztődni rajtuk. Egyébként a millecenáriumba igazán új eredményeket a honfoglalás koráról nem hozott a kutatás. Ehhez hosszú évekkal korábban elindított kutatási tervek megvalósítására lett volna szükség. Mindez a rendszerváltás lázában elmaradt a magyar történetírás nagy kárára. Mindössze az általad szerkesztett *A honfoglalás korának írott forrásai* c. kötetben olvashatók eddig hozzá nem férhető dokumentumok. A témával kapcsolatosan bekövetkezett szemléletváltást emelném ki inkább. Az általad is szóba hozott múlt századi romantikus szemléletet mára teljesen túllépte a szakkutatás, és a belőle fakadó nézetek erőteljes hangot kaptak a tömegkommunikációban is. Ma nem gondjainkat szóvirágos beszédekkel eltakarva ünnepelünk, és soha nem létezett események díszleteit építgetjük, hanem képesek vagyunk egyre többen reálisan nézni múltunkat és jelenünket, jóllehet másfajta nézetek is fennmaradtak, és tovább élnek, amit természetesnek tartok a tudományos- és a közgazdálkodásban is. Lassan azonban megértjük, hogy mi is egy vagyunk a Kárpát-medence népei közül, akik hosszú ideje élnek egymás mellett, nem vagyunk többek másoknál, de kevesebbek sem. Büszkéek lehetünk arra, hogy kelet és nyugat határán a többi néphez hasonlóan „rokoni támogatás” nélkül immáron 1100 éve fennmaradtunk, kibírtuk többek között a rettenetekben gazdag huszadik századot. A millecenáriumi emlékezés és számvetés legalább belső lelki építkezésünket segítette, ha már a külsőre nem jutott elég anyagi erő. Ám erős hit csodákat művelhet, és akarással, valamint tettel talán lehetőségünk lesz a gyarapodásra az élet minden területén. Ha sorskérdéseinket ezután reálisabban szemléljük, és nagy türelemmel fáradozunk bensőnk és külső világunk jobbításán, bizonyára példát adhatunk az utánunk következő generációknak. Úgy érzem, e munkához segítő- és lendítő erőt meríthetünk a millecenáriumi eseményeit átható szellemből, és ha ez így van, az ünnepi év elérte célját.

